

ԽԵՐՂՈՂԻ ԿԱՄ ԽԵՐՂՈՂ - ԽԱՉԱԽՔ

Ռուսաստանի արեւելեան հիւսիսային կողմի բազմաթիւ ու նշանաւոր ժողովուրդներէն մէկն ալ Խըրղըզ ըստաճներն են, որ Կասպից ծովուն հիւսիսային ու արեւելեան դաշ-

տերուն անապատներուն մէջ կրնակին :

Իրենց պատմութեանը նայելով՝ ասից հազար չորս հարիւր տարի առաջ եկեր են այն կողմերը Հայաստանէն կամ՝ եփրատ գե-

Խըրղըզ Խաչախք.

տին քովերէն, մահմէտական դարձեր են, եւ Խըրղըզ անունով թաթար խանին գինուոր գրուեր են, անոր համար ըսուեր են Խըրղըզ խաչախք, իբր թէ Խըրղըզի զօրք: Չեմք գիտեր թէ Խըրղըզներուն այս աւանդութեանը սրբան կարելի է հաւատալ. բայց գիտուած բան է որ սոցա կերպարանքը շատ տարբեր է իրենց գրացի Թաթարներուն՝ այսինքն Խալմուխներուն ու Նուղայներուն կերպարանքէն. իրենց ոչ երեսներն ու քիթերը տափակ են, եւ ոչ աչքերը մանր: Միայն թէ

այս կերպարանքի դժադրութենէն զատ՝ ուրիշ հայութեան նշան մը չտեսնուիր վրանին:

Խըրղըզներուն շատը մինչեւ հիմա վրանաբնակ են, ու թաղերէ (քէչէէ) վրաններու տակ կրնակին. այն վրաններուն մէջ երբեմն մինչեւ քսան հոգիէն աւելի ալ կ'նստին հանգիստ կերպով: Սոքա Խալմուխներէն աւելի մաքուր ու հարուստ են, եւ իրենց մեծ հարստութիւնը կենդանիներ շատ ունենալն է:

Սովորական հագուստն կապտադոյն հասարակ կտաւէ կապայ է. մէջքերնին կաշիէ

գօտի կկապեն, գլուխնին ալ թաղիքէ գրտակ՝ վրան լաթ փաթթած, երբեմն ալ գոյն զգոյն բանած: — Հարուստները իրենց ոտքը կօշիկ կհագնին, բայց այնպէս տծել ու ոտքի անյարմար կարուած որ չվարժողը չըկրնար անոնցմով քալել:

Խըրղըղները միջակ հասակով են ու բաւական վայելուչ կերպարանք ունին, բայց ծերերը սաստիկ տգեղ ու ահռելի գէմք կունենան, եւ պարապորդ կեանք անցնելու պատճառաւ՝ շատը գեր ու ծանրադանդաղ են: Երիտասարդները միայն ընչացք կթողուն, իսկ ծերերը մօրուաւոր են:

Կանանց հագուստներն ալ արեւելեան ազգաց, մանաւանդ Տաճկաց հագուստներուն նման են. միայն թէ սոքա երբեմն բարձր երկայնաձեւ գլխակապ մը կունենան, որուն կըսեն ճաղոխ (եղըգ), եւ մազերնուն հետ ծամ կամ ծամակալ կբանեցընեն՝ որ իրենց լեզուովը զանար (սաչ-պաղը) կըսուի:

Խըրղըղներուն մէջ հինգ վեց տեսակ կախարդներ կամ հմայուլիւն ընողներ կհամբուին, այսինքն փալը, որ են բազմ նայողները. ետրուկն, որ թիահմայ են, այսինքն կենդանեաց ուսին թիակը նայելով գուշակութիւններ կընեն. սրախըն, որ այլ եւ այլ արարողութիւններով բան կգուշակեն, եւ ճասխար (ճատուքեար), որ կախարդ են:

Բնութեամբ բարեբարոյ ու գթասիրտ են. իրենց բռնած գերիներուն հետ անուշութեամբ կվարուին: Խըրղըղի ձիերն ալ գրեթէ Խալմուխի ձիերուն պէս մանր ու կրա-

կոտ են. ոչխարները տգեղ են, բայց խոշոր գմակ ունին. այծերը խիստ քիչ, եւ անոնք ալ շատ տգեղ:

Որսորդութիւնը Խըրղըղներուն գլխաւոր գործն ու զբօսանքն է, եւ անով միայն կըրնան ազատել իրենց ոչխարները դայլերուն ու աղուեսներուն բազմութենէն:

Խըրղըղներուն լեզուն թուրքերէն է, որ թաթարի լեզու ալ կըսուի, եւ աւելի կմտենայ նողայ ու Խալմուխ թաթարներուն լեզուին: Իրենք Ռուսաց տէրութեան հարկատու են ըստ մեծի մասին, եւ զանազան խաներ ունին: Մինչեւ 1824 տարին Խըրղըղներուն գլխաւոր ցեղին կամ օրդային մեծ խանը, որ ձանդըր խան կըսուէր, ուրիշներուն պէս վրանաբնակ էր. սա Օրենպուրկի միւլթիին փեսայանալէն ետքը, երբոր գնաց Փեթրպուրկ ու կայսեր պարգեւներովը փառաւորուեցաւ, դարձաւ իւր երկիրն ու առաջին հաստատուն տունը շինեց իրեն համար, եւ այն փայտէ ու փոքր շինուածք մը: Յետոյ ամէն տարի աներն ու շէնքերը աւելցուց, ուրիշներն ալ եկան շէնցուցին քովերը. այնպէս որ այժմ հարիւրէն աւելի տուն կայ այն գեղը, եւ կըսուի Սրախ, կամ Խանսրայա-Սրախ. անոնց մէջ ալ երկուքը Հայու տուն են՝ Աթաէրխանի խանութպաններէն եկած՝ առուստուրի համար: ձանդըր խանին ժամանակէն իվեր տարին երկու մեծ տօնաւաճառ կլինի Սթաւքային մէջ. մէկը գարնան եւ միւսը աշնան: 1846-ին գարնանային տօնավաճառին եկած 4500-ի չափ օտարականաց մէջ յիսունէն աւելի Հայ են եղեր: